

«Նոր ժամանակի կրթությւ յ ուն» ՀԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ**

**ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

Հետազոտության թեման՝ ԷՊՈՍԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁևԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Առարկան՝ հայոց լեզու և գրականություն

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Արմինե Սարիբեկի Շահինյան

Ուսումնական հաստատություն՝ Երևանի Եղիշե Չարենցի
անվան հ.67 հիմնական դպրոց ՊՌԱԿ

Երևան 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	2
ԳԼՈՒԽ 1. ԷՊՈՍԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ	5
ԳԼՈՒԽ 2. «ՍԱՄՆԱԾՈՒԵՐԸ» ԷՊՈՍԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ	7
ԳԼՈՒԽ 3. «ՍԱՄՆԱԾՈՒԵՐ» ԷՊՈՍԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՓՈՐՁ.....	20
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	25
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	27

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ազգային էպոսը էպիկական բովանդակությամբ էպիկական ժանրի բանաստեղծության կամ գրականության գործ է, որը ավանդաբար ներկայացնում կամ արտացոլում է որևէ ազգի մշակութային կամ ինքնաճանաչողական ոգին, դա կարող է վերաբերել նաև ինքնուրույնության կամ անկախության ձգտող որևէ էթնիկական կամ լեզվաբանական խմբի: Ազգային էպոսների մեջ հաճախ նկարագրվում է տվյալ ազգային էթնոսի ծագման և զարգացման պատմությունը. կամ պատմության մի մասը, կամ տվյալ ազգության ինքնորոշման կամ ինքնագիտակցման պատմության կարևորագույն դրվագները և այլ ազգային խորհրդանշանների ծագման կամ ընդունման պատմությունը:

«Սասնա ծռեր» էպոսի համեմատական քննությամբ էլ պայմանավորված է սույն ավարտական աշխատանքի **ուսումնասիրության խնդիրը**, այն է՝ հրաշապատում հեքիաթի բնորոշ ժանրային հատկանիշի դրսևորումը «Սասնա ծռեր» էպոսում: Էպոսագիտությունն այսօր իր թիկունքին ունի «Սասնա ծռեր» էպոսի ուսումնասիրության լայն դաշտը: Նրա տարբերակիչ առանձնահատկությունները նկատի ունենալով՝ ընդունված է էպոսն ուսումնասիրել ըստ տիպաբանական խմբերի, որոնք 3-ն են: Այդ խումբը դրսևորում է էպոսի ոճային-կառուցվածքային այնպիսի հատկանիշներ, որոնք հնարավորություն են ստեղծում հետազոտության խնդիրն ուսումնասիրել՝ նշված բաժանումը նկատի ունենալով:

Նշված խնդիրների բացահայտման նպատակադրումով մեր աշխատանքում առանձնացվել է երկու գլուխ: Առաջին գլխում դիտարկել ենք էպոսի և հեքիաթի ժանրային առանձնահատկությունները, ըստ այդմ՝ կառուցվածքային ընդհանրությունները հեքիաթի և էպոսի միջև: Աշխատանքի երկրորդ գլխում անդրադարձել ենք հրաշապատում հեքիաթների հատկանիշների դրսևորմանը «Սասնա ծռեր» էպոսում, մասնավորապես սյուժետային զուգահեռներին և գործող անձերի, իրերի, երևույթների ընդհանրություններին:

Կատարել ենք նաև անդրադարձ էպոսի ուսուցման առանձնահատկություններին:

Ստեղծագործական նյութի քննությունը կատարված է հայ գրականագետների՝ հայկական ժողովրդական էպոսի ու հեքիաթների առանձնահատկություններին նվիրված հետազոտությունների հայեցակետից: Թեմայի ուսումնասիրությունը հիմնականում կատարվել է **լեզվի քննության համաժամանակյա մեթոդով**:

Մեր **ուսումնասիրության տեսական ու գործնական արժեքը** փաստական հարուստ նյութի քննության հիման վրա հայկական ժողովրդական ստեղծագործությունների արժևորումն է: Ուսումնասիրությունների արդյունքում կատարված մեկնաբանություններն ու պարզաբանումները, դրանցից բխող եզրահանգումները կարևոր են հայ բանահյուսական ստեղծագործությունների առանձնահատկությունների հետազոտման առումով:

ԳԼՈՒԽ 1. ԷՊՈՍԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵՆՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

«Էպոս» բառը գործածվում է երկու իմաստով. լայն առումով նշանակում է գրական երեք սեռերից մեկը (Էպիկական, քնարական, դրամատիկական), նեղ ժանրային առումով՝ ժողովրդական հերոսական կամ ավանդական վեպ, վիպական բանահյուսության ծավալուն և բարդ տեսակ, որը բաղադրվում է վիպական ու պատմահերոսական երկերից, ավանդություններից, զրույցներից:

Էպոսը պատմում է ոչ միայն ժողովրդի հերոսական անցյալի մասին, այլև նրա պատմության գեղարվեստական արտացոլումն է: Էպոսի հիմքում սովորաբար դրված են լինում պատմական կարևորագույն իրադարձություններ, ժողովրդի հերոսական պայքարն իր ազատության համար: Սակայն էպոսի պատմական հատկանիշներից մեկն այն է, որ նրա մեջ անբաժանելի են պատմությունն ու երևակայությունը: Հենց երևակայությունն էլ, արտացոլելով ժողովրդի պատմական գիտակցության որոշակի աստիճանը, նույնպես ինչ-որ չափով պատմական է: Ժողովրդի կյանքն էպոսում արտացոլված է իր ամբողջ լայնությամբ ու բազմազանությամբ: Ահա թե ինչու ծանոթանալով որևէ ժողովրդի էպոսին՝ մենք քաղում ենք բազմաթիվ տեղեկություններ նրա հոգեբանության, բարքերի, կենցաղի, սովորույթների մասին, այն բնության մասին, որը շրջապատում է էպոսի հերոսներին և օգնում՝ հասկանալու նրանց, ժողովրդի բանաստեղծական, հոգևոր մշակույթի, նրա պատկերավոր մտածողության, գեղագիտական աշխարհընկալման մասին և այլն:

«Մասնա ծոերը» վերջնականապես ձևավորվել է VIII–X դարերում տեղի ունեցած պատմական մեծ իրադարձությունների ընթացքում՝ որպես արաբ զավթիչների դեմ հայության մղած տևական պայքարի արդյունքում նվաճած անկախության գեղարվեստական արտահայտություն: «Դիցաբանական հերոսի և, ընդհանրապես, դիցաբանության պատմականացման ընթացքը ակնհայտ է: Բայց դա երևույթի մի կողմն է միայն: Նրա անսովոր բարդության տեսակետից շատ կարևոր է նկատել, որ նա ոչ թե մեկ, այլ մի ամբողջ շարք դարաշրջանների արդյունք է»¹, - գրում է Գ. Գրիգորյանը:

¹ Գ. Գրիգորյան, Էպոսի ժանրային հատկանիշները, Երևան, 1985, էջ 27:

Վիպերգի հիմքում ընկած են բազմաթիվ ապստամբություններ, որոնք հայերը մղել են արաբական խալիֆաթի նվաճողական քաղաքականության դեմ: Սակայն միայն դրանով չի սպառվում մեր էպոսի բովանդակությունը. այն չի սահմանափակվում միայն պատմական դեպքերի պատկերմամբ: «Մասնա ծռերի» նյութը կուտակվել է դարերով²:

Ավելի քան հազար տարի «Մասնա ծռերի» ստեղծմանը մասնակցել են ժողովրդական վիպասացների բազում սերունդներ: Նրանց ստեղծագործական երևակայությամբ «Մասնա ծռերը» շարունակ հղկվել, հարստացել է նորանոր միջադեպերով և բազմաթիվ պատումներով հասել նոր ժամանակներին: Լինելով հայության տարբեր սերունդների ստեղծագործական ձիրքի և դարավոր կենսափորձի արդյունքը՝ «Մասնա ծռերն» արտացոլում է ժողովրդի հավաքական մտածողությունը, կենսասիրությունն ու բարոյական ըմբռումները, ազատասիրական ոգին: Էպոսում հետևողականորեն ընդգծվում և պաշտպանվում է հերոսական պայքարով ու հաղթանակով սեփական երկրի անկախությունը պահպանելու գաղափարը:

«Մասնա ծռեր» կամ «Մասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական հերոսավեպը վիպասացների և բանահավաքների կողմից կոչվել է նաև «Մասնա փահլևաններ», «Մասնա տուն», «Ձոջանց տուն», «Մասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ», «Դավիթ և Մհեր», «Դավթի պատմություն», «Դավթի հեքիաթ» և այլն:

Էպոսի հերոսներից Մանասարի և Բաղդասարի մասին հնագույն գրավոր ավանդությունը պահպանվել է Աստվածաշնչում (Թագավորաց չորրորդ, ԺԹ), հետագայում Մովսես Խորենացու (գիրք Ա, ԻԳ) և Թովմա Արծրունու (Թովմա Արծրունի և Անանուն, «Պատմություն Արծրունյաց տան») երկերում: «Անիծված և ժայռի մեջ փակված հերոսի արմատները հասնում են խորին հնադար, իսկ Մանասար ու Բաղդասարի սյուժեն կար արդեն Հին Կտակարանում...: Բայց ձևավորման ժամանակի հանգամանքը չի կարելի թերագնահել»³, - գրում է Ա. Եղիազարյանը:

² Ա. Դոլուխանյան, Հայ գրականության պատմություն, Երևան, 2006, էջ 54:

³ Ա. Եղիազարյան, «Մասնա ծռերի» պոետիկան, Երևան, 1999, էջ 3:

ԳԼՈՒԽ 2. «ՄԱՍՆԱ ԾՌԵՐԸ» ԷՊՈՍԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

«Մասնա ծոերը» հայտնաբերել և ամբողջությամբ գրառել է Գարեգին Սրվանձտյանը 1873 թվականին Մշո Առնիստ գյուղում երեսփոխան Կրպոյից և հրատարակել Կ. Պոլսում («Գրոց ու բրոց» և «Մասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ», 1874 թ.): Երկրորդ տարբերակը 1886 թվականին Էջմիածնում գրի է առել Մանուկ Աբեղյանը՝ Նախո քեռի Մոկացուց և հրատարակել Շուշիում («Դավիթ և Մհեր», 1889 թ.): Նորանոր տարբերակներ են գրառել Գ. Հովսեփյանը, Խ. Դադյանը, Ս. Հայկունին, Ա. Աբեղյանը, Ե. Լալայանը, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը, Ա. Ղանալանյանը և ուրիշներ:

1938–1939 թթ. «Մասնա ծոերի» 1000-ամյա հոբելյանի առթիվ մինչ այդ գրառված 60-ից ավելի պատումների հիման վրա Մ. Աբեղյանի, Գ. Աբովի, Ա. Ղանալանյանի խմբագրությամբ հյուսվել-կազմվել է մեկ միասնական համահավաք բնագիր («Մասունցի Դավիթ», 1939 թ.): Վեպի մեկ այլ համահավաք բնագիր է կազմել Տ. Զիթունին Փարիզում («Մասունական», 1942 թ.):

Էպոսի վիպասացների բուն հայրենիքը Վանա լճի ավազանն ու նրանից հարավ-արևմուտք և հյուսիս-արևելք ընկած գավառներն են՝ Սասուն, Մուշ, Բաղեշ, Մոկք, Շատախ, Վան, Հայոց ձոր, Խլաթ, Արճեշ, Մանազկերտ, Ալաշկերտ, Բայազետ: XIX-XX դդ. գավառներից պանդխտած և գաղթած վիպասացների ու նրանց սերունդների միջոցով «Մասնա ծոերն» անցել է Արևելյան Հայաստան, մասամբ պարսկահայերի մեջ և Թիֆլիս: Դրանց լեզուն հիմնականում արևմտահայ բարբառներն ու ենթաբարբառներն են, երբեմն նկատելի է նաև արևելահայ բարբառների ազդեցությունը:

«Մասնա ծոերը» ավանդվել է բանավոր, և նրա բնագրերը XIX–XX դդ. տարբեր վիպասաններից գրառված տարբերակներ են, որոնք կառուցվածքով, լեզվաբարբառային և վիպական ներքին հատկանիշներով բաժանվում են տիպաբանական–տեղագրական երեք մեծ խմբի՝ Մասնա, Մշո և Մոկաց: Նախնական պարզ ու կուռ տիպը հավանաբար եղել է Սասունինը, որի տարածումից էլ ստեղծվել են մյուս տարբերակները:

Էպոսում գործում է վիպական հերոսների չորս հիմնական սերունդ՝ Սանասար և Բաղդասար, Մեծ կամ Ջոջ Մհեր (երբեմն՝ Առյուծաձև Մհեր), Դավիթ

(Թլու, Թլոր, Թլվատ, Թառլան մականուններով) և Փոքր կամ Պատիկ Մհեր: Հերոսների այս չորս սերունդը միմյանց հետ կապված են ազգակցական կապերով:

«Սասնա ծռերի» ամենաբնորոշ գիծը հերոսական անպարտելի ոգին է՝ պայմանավորված նրա նախահիմքում ընկած առասպելական դյուցազունների սխրանքներով և հայ ժողովրդի՝ իր ոսոխների, հատկապես արաբական բռնակալության դեմ մղած դարավոր պայքարով:

«Սասնա ծռերի» գրական մշակումները սկսվել են դեռևս 1890-ական թվականներից, սակայն Դավթի ճյուղի լավագույն մշակումը համարվում է Հովհաննես Թումանյանինը («Սասունցի Դավիթ», 1903թ.): Փոքր Մհերի ճյուղը բանաստեղծական մշակման են ենթարկել ռուս բանաստեղծ Ա. Կուլեբյակինը («Մհերի դուռ», Թիֆլես, 1916թ.) և Ավ. Իսահակյանը («Սասնան Մհեր», 1922 թ.): Դավթի ճյուղը մշակել է նաև Եղիշե Չարենցը («Սասունցի Դավիթը», 1933 թ.) և ուրիշներ:

Էպոսի ամբողջական, մշակված տարբերակը 1939 թ. թարգմանվել է ռուսերեն: Համահավաք բնագիրը թարգմանվել է ֆրանսերեն, չինարեն, անգլերեն (թարգմանիչ՝ Լևոն-Չավեն Սյուրմեյան), գերմաներեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն և այլ լեզուներով:

«Սասնա ծռերը» բաղկացած է չորս ճյուղից՝ «Սանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Սասունցի Դավիթ» և «Փոքր Մհեր»: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր գլխավոր գործող անձը կամ հերոսը: Այդ հերոսներն օժտված են գերբնական ուժով, կրակոտ ու շիտակ բնավորությամբ, չարը կործանելու և բարին հաստատելու վճռականությամբ: Նրանք ներկայացնում են հորից որդի արյունակցական կապ և անձնուրաց կերպով կռվում են հանուն իրենց երկրի անկախության: Բնորոշ է, որ Սանասարն ու Բաղդասարը նախ տներ են կառուցում իրենց մոտ բնակություն հաստատած աղքատ ընտանիքների համար, ապա կառուցում Սասնաբերդը: Կամ՝ Մեծ Մհերը, գոտեմարտի մեջ մտնելով առևտրական բանուկ ճանապարհի վրա հայտնված առյուծի հետ, սպանում է գազանին և փրկում Սասունը սովի վտանգից: Մասնա ծռերի՝ բոլոր չորս ճյուղերը շաղկապվում են իրար՝ իբրև մեկ ընդհանուր և ամբողջական հորինվածք՝ ընդգծելով այն պատմական իրողությունը, թե արաբական

բոնապետության դեմ հայության ազատագրական պայքարը շարունակել են մի քանի սերունդներ:

Դյուցազնավեպի գաղափարական ու գեղարվեստական հատկություններն առավել ցայտուն են արտահայտված երրորդ ճյուղի մեջ, որը ստեղծագործության ամենաձավալուն և ամենամշակված մասն է: Պատահական չէ, որ ողջ ստեղծագործությունը կոչվում է այդ ճյուղի անունով՝ «Սասունցի Դավիթ»: Դավիթը ժողովրդի ամենասիրելի հերոսն է: Նրա կերպարի մեջ ժողովուրդը մարմնավորել է գեղեցիկի, վեհության, բարու և արդարության մասին իր ունեցած նվիրական ձգտումները: Դավիթն ազատասեր, ազնիվ, քաջ և անվախ հսկա է: Նա թշնամիների դեմ մղած կռիվներում երբեք հանդես չի բերում փոքրոգություն, երբեք չի դիմում նենգության կամ բռնության: Մարա Մելիքի գորքերի վրա հարձակվելուց առաջ Դավիթը բարձրաձայն կոչ է անում նրանց նախապատրաստվել կռվի: Հաղթելով Մելիքին՝ նա հրաժարվում է իրեն արած առաջարկությունից՝ թագավորել մարցիների վրա: Հերոսականության հետ մեկտեղ՝ Դավթի կերպարն աչքի է ընկնում նաև պարզամտությամբ, ժողովրդի ու հայրենի բնաշխարհի նկատմամբ տածած խոր սիրով:

Մեր էպոսը թարգմանվել է բազմաթիվ լեզուներով և ենթարկվել գեղարվեստական մշակման՝ արձակ և չափածո: «Սասունցի Դավթի» մշակման փորձեր են կատարել Ս. Մանդինյանը, Հ. Ճաղարբեգյանը, Գ. Բալասանյանը ու Լ. Մանվելյանը: Այդ մշակումները, սակայն, գեղարվեստական մեծ արժեք չեն ներկայացնում, և ուշագրավ են սուկ որպես էպոսի մշակման նախափորձեր: Հայ ժողովրդական էպոսի իրենց բարձրարվեստ մշակումներով առանձնանում են մեր դասական գրականության երեք մեծ ներկայացուցիչները՝ Թումանյանը, Իսահակյանը, Չարենցը⁴:

Հնագույն ժամանակներից հայ ժողովուրդը բանավոր եղանակով հորինել է բազմաթիվ ստեղծագործություններ՝ առասպելներ, զրույցներ, հեքիաթներ, առակներ, հանելուկներ, ծիսական, օրորոցային, ռազմի, աշխատանքային երգեր և այլն: Այս շարքում բացառիկ արժեք են ներկայացնում հայկական ժողովրդական հեքիաթներն

⁴ Հ. Թումանյան, Սասունցի Դավիթ, Երևան, 1958, Ա. Իսահակյան, Սասնա Մհեր, Երկեր, հ. 2, Երևան, 1958, Ե. Չարենց, Գիրք ճանապարհի, Երևան, 1933

ու հայկական ժողովրդական էպոսը: Հեքիաթներում, ինչպես հայկական դյուցազնավեպի հյուսվածքում, որտեղ հրաշապատումն ու իրականը հաճախ պատկերվում են միմյանց զուգորդված: Ասացողները շատ հաճախ տարբերակում չեն դրել էպոսի և հեքիաթի միջև: Դրա պատճառն այն է, որ ժանրային մի շարք հատկանիշներ ընդհանուր են էպոսի և հեքիաթի համար: Թե՛ հեքիաթը, թե՛ էպոսը բանահյուսական երկեր են, որոնց ձևավորմա հիմքում ընկած է առասպելը, և դրանով էլ պայմանավորված է հրաշապատում հեքիաթի մի շարք մոտիվների առկայությունն էպոսում: Այսպիսով՝ հեքիաթի և էպոսի ժանրի բնորոշումների և դրանց համեմատությունը ցույց է տալիս, որ երկուսն էլ, ըստ էության, զրույց են նշանակել, վեպ՝ նախնական իմաստով: Առաջացել են հնագույն առասպելներից և կապված են մարդու առասպելական մտածողության հետ, ուստի էպոսի և հեքիաթի հարատևությունը պետք է փնտրել այն կետերում, որտեղ հերոսներն առավել ամբողջական են պահպանել իրենց առասպելական հատկանիշները՝ դառնալով չարի ու բարու կրողը:

Էպոսի չորս սերունդներն էլ ունեն թե՛ հերոսակա, թե՛ մշակութային հերոսներին բնորոշ հատկանիշներ արտաստվոր՝ ջրային ծնունդ, մանկական չարություններ, մշակութային գործունեություն, տարբեր սխրանքներ, բախում հոր հետ և ողբենգական վախճան:

Երկվորյակ եղբայրների արտաստվոր ջրային ծնունդը, ջրի հրաշագործ էությունը, զգալի է ողջ էպոսում⁵: Վեպի պատմական հիմքով հնագույն ճյուղը առաջինն է՝ Սանասարի և եղբոր վիպաշարը, որը հիմնված է սրբազան երկվորյակների հնօրյա առասպելի վրա՝ վիպական դրվագների բազմապիսի հարակցումներով: Դա Սասնա դյուցազնական տան հիմնադրման վիպական պատմությունն է՝ իր երկվորյակ ներկայացուցիչներով: Սա իր վիպական բաղադրությամբ առհասարակ դասական սկզբնամաս է՝ բնորոշ բուն հերոսավեպերին:

Էպոսի հերոսներից Սանասարի և Բաղդասարի մասին հնագույն գրավոր ավանդությունը պահպանվել է Աստվածաշնչում (Թագավորաց չորրորդ, ԺԹ),

---

⁵ Ս. Հարությունյան, «Սասնա ծոեր» հերոսավեպի ծիսաառասպելական մի քանի հատկանիշների մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», Երևան, 2010, N 1, էջ 76-77:

հետագայում Մովսես Խորենացու (գիրք Ա, ԻԳ) և Թովմա Արծրունու (Թովմա Արծրունի և Անանուն, «Պատմություն Արծրունյաց տան») երկերում: «Անիծված և ժայռի մեջ փակված հերոսի արմատները հասնում են խորին հնադար, իսկ Սանասար ու Բաղդասարի սյուժեն կար արդեն Հին Կտակարանում...: Բայց ձևավորման ժամանակի հանգամանքը չի կարելի թերագնահեղ⁶, - գրում է Ա. Եղիազարյանը:

Թե՛ ծիսական նախերգանք ունեցող և թե՛ նախերգանքագուրկ պատումներում վիպվում են հերոսների դյուցազնական արարքները, որոնք գեղարվեստորեն կերպավորվել են հիմնականում երեք հնավանդ առասպելների հիման վրա, հերոսավեպի սյուժետային հիմքն են կազմում սրբազան երկվորյակների, ամպրոպային աստծո կամ դյուցազնի, Միհր կամ Միթրա աստծո առասպելական սյուժեները, որոնք հարակցվել են միմյանց թեմաների ընդհանրությամբ, վիպական վերամշակմամբ և պատմական ավանդությունների հետ սերտաճմամբ:

Էպոսի չորս ճյուղի հերոսներն իրենց խորհրդանշող Ծովինարը պատմականացել դարձել է խաչապաշտ Գագիկ-Խաչիկ թագավորի դուստրը: Ջրային ծնունդի հետ անմիջական կապ ունի Ծովինարը ոչ միայն որպես երկվորյակ դյուցազունների մայր, այլև առասպելական հերոսուհի.

Աստուծու հրամանով, ծովըն բացվավ,
Մի շատ համեղ ջուր դուս էկավ;
Նայեց, տեսավ՝ մեկ ջոջ քար կա ծովու պռումկ,
Միպտակ աղբուր մի էդ քարից կը թալի,
Ջուրըն էլ էդ քարի չորս բոլոր բռներ էր,
Մարդ չէր կարնա առանց հալավ հանելու
Էդ աղբուր երթա, որ ջուր խմի:
Ինքն իր շորերն էհան, գնաց էդ աղբուր,
Բուռ ետու էդ անմահական աղբրի մեջ,
Մի բուռ լիք ջուր խմեց,
Մեկ էլ՝ կիսատ:
Աղբուրն ցամաքավ:

⁶ Ա. Եղիազարյան, «Սասնա ծռերի» պոետիկան, Երևան, 1999, էջ 3:

Էդ էրկու բուռ ջրից հղացավ⁷:

Ջրային ծնունդի հետ կապված հետաքրքիր է «Քյուչուկ-Մորադի հեքիաթը», որտեղ աղջիկը թագավորի պատվերով նրա պարտեզում զբոսնելիս սառնադբյուրի ջրից խմում է և հղիանում: Կուսական ծնունդի մոտիվը այուժետային տարբեր դրսևորումներով տարածված է հրաշապատում հեքիաթներում:

Էպոսում որոշ գույգ կերպարներ հանդես են գալիս նաև երկատված ձևով: Ասել է թե՛ այս դեպքում մի կերպարը բաժանվում է երկու մասի: Մասունցի Դավիթ՝ էպոսում Մհերի կերպարը բաժանված է երկու մասի. առաջինը պապի կերպարն է, որն արտացոլում է ծագող արևի՝ ճաճանչափայլ և կենսալից արևի հատկանիշները, իսկ երկրորդը թոռան կերպարն է, որն արտացոլում է հոգնած արևի, մայր մտնող արևի հատկանիշները: Էպոսի պատումներից մի քանիսում Մեծ Մհերին դժվար է զանազանել Փոքր Մհերից՝ պապին թոռից, քանի որ նրանք կարծես իրար մեջ են կիսել իրենց հատկանիշները: Պապը որսորդ է, սև ցուլ է սպանել՝ խավարի սիմվոլը, Միհրի նման ոչ թե Յլասպանի մականունն է ստացել, այլ՝ Առյուծաձև, քանի որ նրա կերպարի մեջ են ներհյուսվել Արևելքում Նեմեական առյուծին հաղթող Միթրայի, Հերակլի, թերևս նաև հին արևելյան Գիլ֊ամեշի կերպարի, հատկանիշները: Իսկ թոռը դե՛երում է աշխարհով մեկ, հեռանում ժայռի խորքը: Չե՞ որ անձավում հնուց ի վեր կարող էին տնվել միայն Միհրի սրբավայրերը. Միհրի, որն ամեն օր դեմքը թաքցնում է իր հողածին երկրպատումներից, նախապես օծվելով իր լուսաճաճանչ դեմքի մշտնջենական փայլը պահպանող, մաքրող ջրում: Ծովի մեջ խորասուզվելը նույնքան է պայծառացնում Միհրի փայլը, որքան Մհերի ու նրա տոհմի ուժն է ամրապնդվում ջրի հետ շփվելիս: Սակայն թե՛ մեկ և թե՛ մյուս, թե՛ պապի, թե՛ թոռան կերպարում Մհերի երկատված տիպարն օժտված է թույլերի պաշտպանի ու հովանավորի, ժողովրդի բարօրության համար պայքարող մարտիկի գծերով, մարտիկ, որը կռվում է քաղաքը ջրից զրկողների դեմ, քաղցած ժողովրդին հաց հասցնելուն խոչընդոտ ուժերի դեմ: Մհերը հանդես է գալիս որպես գահին բազմած մարդակերներին պատժող, ժողովրդի բարեկեցությունը տարերային աղետներից պաշտպանող,

---

⁷ Մասունցի Դավիթ, համահավաք բնագիր Երևան, 1990, էջ 72: Հետագա շարադրանքում էջը կնշենք օրինակներից հետո:

անարդարության և միաժամանակ երկնքի դեմ մարտնչող հերոս, որը խոստանում է ժայռի խորքից դուրս գալ միայն այն բանից հետո, երբ հիմնակործան կլինի հին աշխարհը, կստեղծվի նորը.

Քանի աշխարհք չար է,

Հողն էլ դալբցեր է,

Մեջ աշրքին ես չեմ մնա:

-Որ աշխարք ավերվի, մեկ էլ շինվի:

Եբոր ցորեն էղավ քանց մասուր մի,

Ու գարին էղավ քանց ընկուզ մի,

Էն ժամանակ հրամանք կա, որ էլնենք էդտեղեն: /417/

Էպոսի մյուս կարևոր մոտիվը, որի գուգահեռները տեսնում ենք նաև հրաշապատում հեքիաթներում, ամուսնությունն է: Այն վիպական մանրամասներով արտահայտված է հատկապես 1-ին և 3-րդ ճյուղերում: Հայ ժողովրդական հեքիաթներում, ինչպես նաև էպոսի որոշ դրվագներում պահպանել են ամուսնության հնագույն ձևերը, երբ փեսացուին ընտրում էր աղջիկը, իր սիրեցյալին նամակ է գրում Դեղձուն Ծամը, գուսանների միջոցով իր մասին Սասունցի Դավթին տեղեկացնում է Խանդուրը, հաճախ հենց մենամարտում են հարսնացուի հետ:

Ծիսական մրցության դրվագները արտահայտված են անս «Սանասար և Բաղդասար» ճյուղում. Պղնձե քաղաքում Սանասարը հաղթահարում է տարբեր փորձություններ Դեղձուն Ծամին արժանքնալու համար:

Որդի, էնի ոսկի խնձոր է,

Էնոր դարգահի սան գլուխ գարկուկ:

Մեկ էլ գուրզ մի կա, կո էն բրջի գլուխ:

Ով էն ոսկի խնձոր բերի տակ, դնի ի ծոց /123/:

Գործող անձերի, իրերի, երևույթների, թվերի ընդհանրությունները. Հեքիաթներում առկա մի շարք անձեր (ծերունիներ, պառավներ, վիուկներ), իրեր (մատանի, ակ, թուր), երևույթներ (աստղազարդ երկինք), և թվեր (3,7,40) առկա են նաև էպոսում: Հրաշապատում հեքիաթներում գործում են բարի, խորհրդատու ծերունիներ, չար դևեր, վիուկներ, վիշապներ: Հերոսները հանդիպում են նրանց հետ, կռվում են նրանց դեմ, հաղթում և վերականգնում արդարությունը:

Էպոսում Սանասարը Պղնձե քաղաք գնալիս հանդիպում է մի ծերունու, որ երեք ճանապարհների վերաբերյալ խորհուրդներ է տալիս: Հրաշապատում հեքիաթների հերոսների մեծ մասն այսպես է ստանում դժվարին ճանապարհի կարևոր խորհրդատվությունը:

Հայ ժողովրդի կենցաղում կարևոր տեղ են գտել նաև տոմարական և աստղաբաշխական պատկերացումները: Հայ ժողովրդական հեքիաթների հերոսները նկատել են աստղերի խմբավորումները: Աստղերի ճնշող մեծամասնությունը պտտվում էր արևելքից արևմուտք, որոշ «աստղեր» կանգ էին առնում, շարժվում հակառակ ուղղությամբ: Էպոսում աստղաբաշխ էր Վերգոն: Էպոսում աստղահմայությունը խորհրդանշում է յուրային և օտար էթնիկական միավորներ. «Իմ արտ չորցավ: Վայ, էս ինչ արի: Հայո ճրագ հանգույցի, Մըսրա ճրագ վառի»: Կամ «Ձենով Հովան գիշերն էրագ տեսավ, Մըսրա աստղ շողին կը տար, Սասնա աստղը կը խավրեր»:

Էպոսում առկա է նաև հրաշապատում հեքիաթներում հանդիպող 3, 7 և 40 խորհրդանշանային թվերը:

Յոթ տարի Սասուն սուգ մընաց,

Յոթ տարին որ անցավ ...

Սասունցիք ասին Քեռի Թորոսին

Կտրեցին քառսուն վարդապետ մեջ խորանին,

Կտրեցին քառսուն ավագ սարկավագ մեջ սենեկին

Կտրեցին քառսուն լուսատար,

Ու քառսուն մեկ պակաս սարկավագ...

Որոշ դեպքերում Դավթին իրատ են տալիս անորոշ «խելոք մարդիկ» կամ ծերունիները այս կայուն և ավանդական միջադեպը գաղափարական հազեց-վածությունից զատ, վիպական պատումի մակարդակում պատճառաբանում են կենտրոնական մոտիվում՝ մենամարտում, պարտադիր հավասարագոր ուժերի առկայությունը: Այս դեպքում ինչպես հաճախ է պատահում էպոսներում, պատումի տարբեր մակարդակներ կարելի է մեկնել տարբեր կերպ՝ ազգագրակա-պատմական, առասպելական, վիպական դիպաշարի կառուցման օրինաչափությունների և այլն: Եվ այսպես Դավթի և Մելիքի վրանում հանդիպելու մոտիվն իրացնող հիմնական

միջադեպերը հատկապես արտահայտության մակարդակում ընդգծված ազգային բնույթ ունեն, սակայն միաժամանակ էպիկական դիպաշարի կարևորագույն և պարտադիր տարրերն են՝ ծիսաառասպելական արմատներով: Ինչպիսիք են՝ հերոսի դիմումը քնած Մելիքին, Մելիքի արթնացումը, վախն ու խորամանկությունը, ապա և խաբեության մոտիվը այս տիպաբանական խմբի պատումների դիպաշարերում ունեն մեկ հիմնական գործառույթ՝ հերոս-հակահերոս հակադրության վերջնական ընդգծումը: Մոտիվների այս խմբին են միանում նաև հերոսի հայրենիքից հեռացման և դավաճանության մոտիվը: Ծիսաառասպելական մակարդակում հերոսի հեռացումը անկախ դիպաշարային պատճառաբանությունից, համարվում է դավաճանություն, իսկ որդու հետ մենամարտը՝ վրեժի կամ պատժի արտահայտություն: Կրտսեր հերոսի անսովոր ծնունդը, ապա և մնակական չարություններն ու որոշակի երկակի էությունը ընդունված վիպական մոտիվներն են, որոնք մեր էպոսի չորրորդ ճյուղում նույնպես իրացվում են մեծ հաճախականությամբ:

Էպոսի չորրորդ ճյուղն իր առասպելական ընդգծված արմատներով, գաղափարական բազմաշերտությամբ վիպական և առասպելական տարրերի բացառիկ համադրությամբ լիովին համապատասխանում է Մոկաց տիպաբանական խմբի հիմնական հղացքին: Այս ճյուղում չկա Փոքր Մհերին հավասարագոր հերոս, արտաքին թշնամի, հետևաբար սա էպոսի անհարկի շարունակությունն է: Ամեն ինչ ավարտվել է Մհերից առաջ: Ավարտվել է նաև վիպական շրջանը և հերոսին մնում է միայն հեռանալ: Մոկաց պատումներում գրեթե առանց բացառության բացակայում է Մհերի վերադարձի ընդունված՝ ցորենի և գարու խոշորացման հետ կապված պայմանը: Դրա փոխարեն, պատումները որպես վերադարձի պայման, առավելապես նշում են Քրիստոսի երկրորդ գալուստը: Պատումների մեծ մասում Քրիստոսի կամ հրեշտակների հետ է կապվում նաև քարայր մտնելու միջադեպը, որը մյուս խմբերում առնչվում է ագռավի հետ: Մոկաց տիպաբանական խմբի պատումների համեմատական քննությունը ցույց է տալիս, որ տարբերակայնության գործընթացի, ավանդման ու գրառման առանձնահատկությունների և տեղայնացման արդյունքում այս պատումներն առավել քան մյուս տիպաբանական խմբերը հակված են դեբի տեքստակառուցողական առասպելական-հեքիաթային եղանակներն ու պատկերավորման քննարական միջոցները ըստ այսմ էլ՝ մյուս տիպաբանական խմբերի հետ

ընդհանուր մոտիվների ու դրանք իրացնող միջադեպերի առկայությունից անկախ, Մոկաց պատումները վիպական տեսքստի տարբեր մակարդակներում յուրհատկոյություններ են դրսևորում, որոնք էլ արտահայտվում են ինչպես առանձին միջադեպերի կառուցման արվեստի, այնպես էլ՝ ամբողջ պատումի գաղափարական, իմաստային առանձնահատկություններով:

«Սասնա ծռերում» գործում են վիպական հերոսների չորս հիմնական սերունդ:

1. Սանասարը և Բաղդասարը պատումներում հանդես են գալիս նաև տարբեր անուններով, երբեմն դարերի փոխաստեղծումներով:
2. Մեծ կամ Ջոջ Մհեր, երբեմն Առյուծաձեկ Մհեր:
3. Դավիթը՝ Թլոլ, Թլոր, Թլվատ, Թատլան մականուններով:
4. Փոքր կամ Պստիկ Մհեր, հազվադեպ՝ Նհեր:

Հերոսների այս չորս սերունդները միմյանց են կապված ազգագրական կապով: Սանասարն ու եղբայրը Սասնա հիմնադիր հախնիներն են: Մեծ Մհերը Սանասարի որդին է և նրա հաջորդը, Դավիթը՝ Մեծ Մհերի իսկ Փոքր Մհերը՝ Դավթի: Հերոսները միմյանց են հաջորդում հոր ու որդու կապով՝ պապից՝ ծոռ: Հերոսների յուրաքանչյուր սերունդ է ծնունդից մինչև մահ ունի վիպական իր առանձին պատմությունը, որ վիպասածների կողմից կոչվել է ճյուղ, այսինքն «սերունդ» իմաստով: Ըստ այդմ էլ «Սասնա ծռերը» բաղկացած է իրար հաջորդող ճյուղերից, որոնցից յուրաքանչյուրը կոչվում է հերոսների մեկ սերնդի անունով: Քառաճյուղ կառուցվածքը առկա է «Սասնա ծռերի» ոչ բոլոր պատումներում և ճյուղերի ոչ ամբողջականությամբ: Կան եռաճյուղ, երկճյուղ, անգամ միաճյուղ պատումներ, որոնց ճնշող մեծամասնության մեջ առկա է Դավթի ճյուղը: Այն «Սասնա ծռերի» ամենաընդարձակ, ամբողջական ու կենտրոնական մասն է կազմում, որի անունով էլ հաճախ կոչվում է վեպն ամբողջությամբ:

Առաջնային ու միավորիչ թեման, որ առկա է բոլոր ճյուղերում հակադրությունն ու պայքարն է օտար և հայրենի երկրների, դրանց շահերը մարմնավորող օտար այլադավան բռնակալի և յուրային, արդար ու ուղղահավատ հերոսի միջև: Այդ հակադրությունն ու պայքարը հաճախ լուծվում է կովի իրադրությամբ և միշտ յուրայինի հաղթանակով: Առաջին ճյուղում հակառակորդը Բաղդադի խալիֆան է կամ օտար կռապաշտ թագավորը, որ բռնությամբ կին է

առնում հայոց կամ խաչապաշտ թագավորի դստերը, նրանից ծնված երկվորյակները (Սանասարն ու եղբայրը) սպանում են իրենց բռնակալ հորը կամ հայրացուին, ազատում մորը, զանազան փորձություններից հետո գալիս ապաստանում են լեռնոտ մի երկրում, հիմնում Սասնա բերդն ու քաղաքը: Երկրորդ ճյուղում հակադրությունը ծագում է օտար նոր բռնակալի՝ այլադավան Մսրամելիքի և հայրենի Սասնա հերոսի՝ Մեծ Մհերի միջև, որն սկզբում ավարտվում է հաշտությամբ: Իսկ երբ Մեծ Մհերը կենակցում է Մսրամելիքի կնոջ հետ և ծնվում է կրտսեր Մսրամելիքը, որը պետք է դառնա Սասնա գլխավոր հակառակորդը հիմք է դրվում նոր հակադրության, մանավանդ երբ Սասունում ծնվում է Դավիթը: Դավթի ճյուղում այդ հակադրությունը խորանում է, ընդունում սուր կոնֆլիկտային բնույթ, դրսևորվում Սասուն – Մսրբ գույգ երկրների, հատկապես Դավթի և Մսրամելիքի միջև, անձնականից վերաճում ազգայինի և սոցիալականի, արտահայտվում մի շարք բախումներով, մանավանդ Դավթի և Մսրամելիքի հերոսական մենամարտով և լուծվում Մսրամելիքի սպանությամբ, հոգուտ Դավթի և հայրենի Սասնա:

Վերջին ճյուղում դրսևորվում է, երբ Փոքր Մհերը կռվում է թշնամի քաղաքի բնակիչների հետ, կոտորում նրանց, լուծում հոր մահվան վրեժը կամ էլ կռվում Սասունին սպառնացող Կոզբաղնի թոռների հետ, գերում նրանց, չարաչար պատժում: Մյուս կարևոր թեման հերոսական ամուսնությունն է, որ մեծ մասամբ կատարվեցին է օտար երկրներում և ուղեկցվում հերոսական կռիվներով: Ամուսնությունն օտար այլադավանի կողմից կատարվում է բռնությամբ (Բաղդատի խալիֆա կամ կռապաշտ թագավոր –Շովինար, իսկ յուրայիների կողմից՝ ազատ սիրո և հավասար իավունքների հիման վրա (Սանասար – Դեղձուն ծամ, Մեծ Մհեր –Արմաղան, Դավիթ-Խանդուր, Փոքր Մհեր - Գոհար): Այս գույգ թեմանների իրագործման ժամանակ մեծ տեղ է բռնում մարտերի նկարագրությունը, լինի պատերազմ, մենամարտ, գոտեմարտ, թեմրցամարտ, որոնք միշտ ավարտվում են յուրային հերոսների հաղթանակով: Մարտերի՝ նկարագրության մեջ է հիմնականում դրսևորվում «Սասնա ծռերի» հերոսական պաթոսը՝ այլազգի –այլադավան հակառակորդների նկատմամբ յուրային հերոսների նկատմամբ ունեցած ֆիզիկական ու բարոյական առավելության և անպարտելիության գաղափարը: Օտար, այլադավանների նկատմամբ հակադրության ու պայքարի և ամուսնության թեմաններին են հարում յուրային

հերոսների շինարարության և հզոր ժառանգ ունենալու թեմասնները, որոնք դարձյալ փոխանցվում են ճյուղից ճյուղ և վեպի բովանդակության ծավալման մեջ նշանակալից դեր կատարում: Հերոսների շինարարական գործունեությունն առաջին ճյուղում արտահայտվում է սեփական երկրի, հայրենիքի հիմնադրման գաղափարը (Սասնասարն ու եղբայրը կառուցում են Սասնա բերդն ու քաղաքը, բնակեցնում, պատսպարում երկրի սահմանները, դառնում երկիր հիմանադիր նախնիներ):

Երկրորդ ճյուղում Մեծ Միերը հիմնում է արգելոց որսատեղի, լցնում երեներով, որսով պահում Սասունը, կառուցում Մարութա Բարձր Աստվածածնի վանքը: Երրորդ ճյուղում Դավիթը վերաշինում է Մսրամելիքի կողմից ավերած Մարութա վանքը, հոր որսատեղին, իբրև հոգևոր և նութական ոտնահարված իրավունքների վերականգնում, իրավահաստատում:

Կան նաև բազմաթիվ օժանդակ թեմաններ, մոտիվներ (հերոսների գերբնական ծնունդ, մանկական չարություններ, ձիու և զենք-զրահի ձեռքբերում, հերոսական կռիվ վիշապ-դևերի հետ, հովվություն, որսորդություն, հոր և որդու կռիվ, հերոսի հակադրություն սեփական միջավայրի հետ, հերոսի ողբերգական մահ կամ ասպարեզից հեռացում և այլն), որոնք գալիս են համալրելու, խորացնելու հիմանական թեմաններն ու նրանց արտահայտած գաղափարները, հարստացնելու և ծավալելու վիպական սյուժետիկան⁸:

«Սասնա ծոերում» զգալի նշանակություն են ունեցել հին հեթանոսական հավատալիքները, պատկերացումները, ծիսական սովորությունները (հերոսներ՝ ջրից գոյացում ու զորացում, դյուցազնական շնոհի աստվածային տուրք և հովանավորում տուրք խաչի գործության ապավինում, կռվից առաջ 40 անձին երինջների արյան մեջ լողացու, և արարողության գործության հավատք երազների և աստղերի միջոցով գալիքի գուշակումը, ցասման ժամին, նախնիների պաշտանմունքին, մեռելների սգի և հոգեհացի ծիսական արարողությունները և այլն), որոնք մեծ մասամբ համաձուլվել են քրիստոնեական հավատալիքերին, որոշել կենդանի կրոնական զգացում ու աշխարհայացք: Քրիստոնեական բարեպաշտությունն ու եկեղեցիասիրությանը Սասնա

---

⁸ Ս. Հարությունյան, Բանագիտական ակնարկ, «Սասնա ծոերը», Երևան, 2010, էջ 150-156:

հերոսներին բնորոշ հատկանիշներից է:Նախամայր Ծովինարը, ամուսնանալով կռապաշտ թագավորի հետ,իր հետ է վերցնում ծպտված վարդապետ կամ քահանա,որպեսզի նա այլադավան միջավայրում ժամ ասի,կնքի իր զավակներին,լինի խորհրդատու,պահպանի իր հավատը:Նորահայտ մի պատումով անգամ նա հղիանում է կաթողիկոսի կողմից իրենց տված ցորենի երկու հատիկներից:

Էպոսի ոճը պարզ է, անպաճույճ պատկերավոր, բնության կամ գործող անձանց արտաքինի ու խառնվածքի նկարագրությունով խիստ սակավ: Գործածվում են ավանդական բանաձևերը «Հացն և գինին, տեր կենդանին» բնութագրվում են վիպական մակդիրներով (Ծուռ, Առյուծ, Ձենով, Ցռան, Շաղկամակեր, Թլոր և այլն): «Սասնա ծռերի» ոճն ընդհանրապես խիստ վիպական է,բայց և առանձին դեպքերում առկա են երգիծանքի,հումորի,ողբերգական տարրեր(Կոզբաղինին ծաղրող կանանց երգը,Դավթի հրաժեշտը, դիմումը, ձենով Հովանին, Խանդութի գովքը, Փոքր Մհերի դիմումը ծնողների գերեզմանին և այլն):

Այսպիսով` հայկական ժողովրդական էպոսը հրաշապատում հեքիաթների հետ նման գուգահեռներ է ստեղծում: Էպոսում առկա են առասպելական հերոսներ, հրաշապատում հեքիաթներում առկա խորհրդանշային թվեր, առասպելական պատկերացումներ և իրողություններ: Հերոսներից յուրաքանչյուրը հանդես է գալիս որպես դյուցազուն, որը պայքար է սկսում չար ուժերի դեմ:

ԳԼՈՒԽ 3. «ՄԱՍՆԱ ԾՌԵՐ» ԷՊՈՍԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՓՈՐՁ

ԴԱՍԻ ՊԼԱՆ

Թեման – «ՄԱՍՆԱ ԾՌԵՐ» էպոսը

Դասի տիպը – Ամրապնդման դաս՝ ԽԻԿ համակարգով

Տևողությունը– 1 դասաժամ

Դասի նպատակները

- Պատկերացում տալ էպոսի ժանրային առանձնահատկության մասին:
- Ընդգծել հայկական ժողովրդական էպոսի նշանակությունը:
- Ընդհանուր պատկերացում տալ էպոսի պատմական և առասպելական շերտերի մասին:
- Դիտարկել էպոսի ճյուղերի բովանդակությունն ու գաղափարները:

Դասի խնդիրները

- Նկարագրել հայկական ժողովրդական էպոսը՝ ժանրային ու բովանդակային առանձնահատկություններով:
- Բնութագրել էպոսի հերոսներին:
- Էպոսից առանձնացնել պատմական ու առասպելական դրվագները:
- Առանձին ներկայացնել էպոսի ճյուղերը:

Մեթոդները

Կոլեկտիվ - համագործակցային, ինչպես նաև ուսուցման ակտիվ կամ փոխներգործուն (ինտերակտիվ) մեթոդների և հնարների (մտազրոհ, մտքի քարտեզ, պրոբլեմային հարց, շարադրություն և այլն) կիրառում:

Էպոսի ուսումնասիրման դասի մեթոդական շղթան ընդգրկում է հետևյալ քայլերը.

- նախապատրաստական գրույց էպոսի մասին,
- էպոսի առանձին ճյուղերի բովանդակության քննարկում,
- էպոսի յուրաքանչյուր ճյուղի կերպարների բնորոշում,
- աշխատանք էպոսի երևակայական կողմի, լեզվի և ոճի առանձնահատկությունների, հիմնական մտքի, դաստիարակչական գաղափարի բացահայտման, ենթատեքստի կռահման ուղղությամբ,
- էպոսի հիմնական գաղափարի բացահայտում:

ԴԱՍԻ ԸՆԹԱՑՔԸ

Կազմակերպման փուլ (2 – 3 րոպե)

Դասի կառավարում, անհրաժեշտ պարագաների պատրաստում, նախապատրաստական գրույց, կազմակերպչական մաս:

Դասը սկսում ենք ԽԻԿ համակարգով:

1. Խթանման փուլ (4 – 6 րոպե)

ա. Նշում ենք օրվա դասի թեման և նպատակը: Անցկացնում ենք գիտելիքների ամփոփում^a հարց ու պատասխանի միջոցով: Հաջորդ խնդիրը, որ պետք է կարևորվի էպոսի ուսուցման ժամանակ, նրա ժանրային առանձնահատկությունների շուրջ տարվող աշխատանքն է: Հեքիաթի ու էպոսի ժանրային առանձնահատկությունները համեմատելով՝ կարելի է նրանց միջև ընդհանրություններ ու տարբերություններ գտնել, երեխաների ուշադրությունը հրավիրել հեքիաթի կառուցվածքային առանձնահատկությունների, մասնավորապես հեքիաթի սկզբի, վերջի վրա: Խոսվում են շված ժանրերի մասին, ընդգծվում, որ դրանք բանահյուսական ժանրեր են: Խոսելով տվյալ ժանրերի կառուցվածքի մասին՝ պետք է աշակերտներին բացատրել այն հանգամանքը, որ հեքիաթում և էպոսում մի խումբ կերպարներ գործում են ինչ-որ արարքներ՝ իրենց նպատակներն իրականացնելու մղումով: Այդ կերպարներն իրար օգնում են կամ խանգարում: Այդպիսով երեխան ըմբռնում է բարու և չարի գործոնը ոչ միայն հեքիաթում, այլև էպոսում, ինչպես նաև կյանքում, առօրյայում: Ստեղծագործության վերջում բարու հաղթանակը կոզկորի նրան՝ կատարելու բարի գործեր և հասկանալու, որ հաղթանակի բերկրանքը հեշտությամբ չի տրվում: Այսինքն՝ հեքիաթը և էպոսը պետք է մեկնաբանվեն, իմաստավորվեն իրենց իսկ կյանքի օրինակով:

1. Իմաստի ընկալման փուլ (25 րոպե)

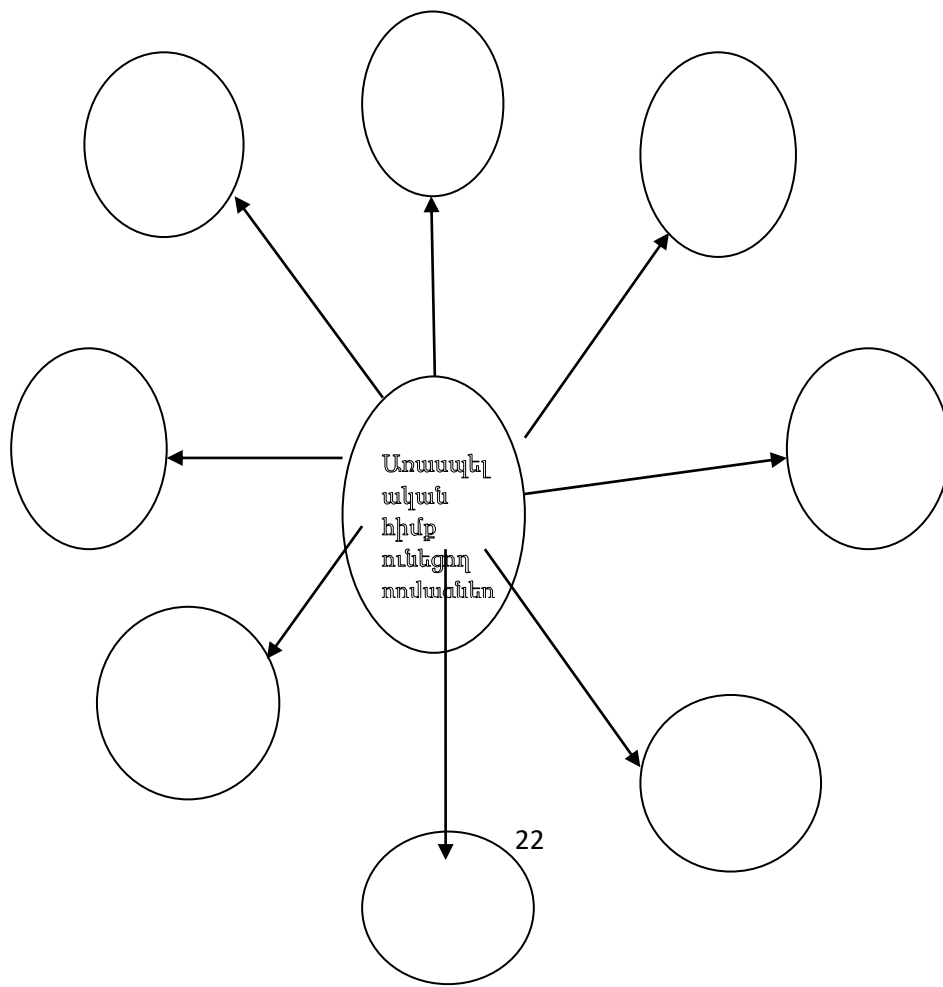
Մտազրոհի մեթոդի միջոցով սկսում ենք նյութի հաղորդումը: Աշակերտներին ներկայացվում են էպոսի չորս ճյուղերը՝ բովանդակության ամբողջական ընկալման նպատակով: Այդ նպատակով կատարվում է.

- էպոսի երևակայական կողմի բացահայտում,
- էպոսի բարոյախոսական իմաստի վեր հանում,
- էպոսի լեզվի վերլուծություն:

Էպոսի ուսումնասիրությունը իրականացվում է, ինչպես պատմվածքինը, այսինքն՝ որպես գեղարվեստական ստեղծագործություն: Սա նշանակում է՝ անհրաժեշտության դեպքում դասը պիտի իրականացվի բացատրական ընթերցանության մեթոդի բոլոր բաղադրամասերի կիրառմամբ:

Մտքերի քարտեզագրում» մեթոդի օգնությամբ էպոսից առանձնացվում են առասպելական հիմք ունեցող դրվագներ:

1. Երկվորյակ եղբայրների արտասովոր ջրային ծնունդը:
2. Սանասարի որդի Մեծ Մհերի՝ մարտից առաջ լողանալը հայրենի Կաթնաղբյուրի ջրով, նույնը կատարում է նրա որդի Դավիթը:
3. Սանասարի կռիվը ծովային վիշապի դեմ:
4. Սանասար ու Բաղդասար եղբայրների՝ անձրևի կամ ջրի համար կռվելը վիշապների դեմ:
5. Քառասուն -Ճյուղ-Ծամի ազատագրման դրվագը:
6. Քուռկիկ Ջալալին առնչվող տեսարանները. նա հրեղեն է, ջրային ծնունդ է, ինչպես Սասնա հերոսները:
7. Կանաչ քաղաքի վիշապի սպանության դրվագը:
8. Փոքր Մհերի՝ Ագոաքարում փակվելու դրվագը:

Խմբային աշխատանք

Թեմայի ամրապնդման համար դասարանը բաժանել 4 խմբի և յուրաքանչյուր խմբին հանձնարարվում է նկարագրել «Մասնա ծոեր» էպոսը:

Առաջադրանքը կատարելուց հետո խմբերը լրացնում են հարցման հետազոտական աղյուսակը:

«Մասնա ծոեր» էպոսը	
1. Նկարագրել Մանասարի կերպարը:	
2. Նկարագրել Մեծ Միերի կերպարը:	
3. Նկարագրել Մասունցի Դավթի կերպարը:	
4. Նկարագրել Փոքր Միերի կերպարը:	
5. Ի՞նչ է սովորեցնում էպոսը:	

Աշակերտները էպոսից պետք է առանձնացվեն նաև համապատասխան հատվածներ, որոնք բնութագրում են այս կամ այն կերպարին: Այսպիսի վերլուծության արդյունքը պետք է դառնա հեղինակի դիրքորոշման ըմբռնումն ու ընթերցողի վերաբերմունքի ձևավորումը ընթերցածի բովանդակության նկատմամբ: Հիմք ընդունելով բովանդակային բաղադրիչները՝ անհրաժեշտ է նախ երեխաների ուշադրությունը հրավիրել որոշակի բառերի ու արտահայտությունների վրա, քանի որ բառերի միջոցով է առաջին հերթին հնարավոր որոշել հերոսի հոգեվիճակը, նրա արարքների դրդապատճառները, հերոսի ինչպիսին լինելը, հեղինակի վերաբերմունքը նրա նկատմամբ և այլն:

Նշել Սասունցի Դավթի կերպարը բնութագրող տողեր

--	--

Աշխատանքի ավարտից հետո խմբի անդամներից յուրաքանչյուրը պետք է ներկայացնի իր աշխատանքը: Յուրաքանչյուր խմբին լսելուց հետո պետք է ամփոփել խմբային աշխատանքը՝ սահուն անցում կատարելով դասի հաջորդ քայլին:

Կշռադատման փուլ - 4 – 6 բույե

Խմբային տարբեր աշխատանքներից հետո աշակերտները արտահայտում են սեփական մտքերը հայկական ժողովրդական էպոսի վերաբերյալ:

Գնահատում և անդրադարձ (2-3 բույե):

Հարցերի միջոցով ուսուցիչը պետք է պարզի դասի թերություններն ու առավելությունները: Գնահատումը պետք է կատարել ըստ խմբային և անհատական ցուցանիշների:

Ամբողջ դասի ընթացքում համեմատություններ են անցկացվում էպոսի և տարբեր հեքիաթների միջև, և ամբողջացվում են էպոսի վերաբերյալ աշակերտների գիտելիքները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

«Մասնա ծոեր» Էպոսում հրաշապատում հեքիաթի բնորոշ հատկանիշների դրսևորումը բերում է հետևյալ եզրակացություններին:

1. Էպոսն ու հեքիաթը հայ հին բանահյուսության ժանրերից են, որոնք ունեն մի շարք ընդհանրություններ: Դրանց սերում են հնագույն առասպելներից, ավանդական վիպական սյուժեներից, պատմական խավարումներով երգ-գրույցներից՝ վիպական մեկ ամբողջական համակարգի մեջ համաձուլված: Էպոսի առասպելաբանական հիմքն ու հրաշապատում հեքիաթը դրսևորում են նմանություններ՝ ջրային ծնունդների, հրաշապատում տարրերի առկայության հետ:
2. Հրաշապատում հեքիաթը, որպես կանոն, գուրկ է տեղագրական ճշգրտությունից: Հեքիաթային այլ աշխարհն առավելագույնս հեռացված է իրական աշխարհից թե՛ տարածական, թե՛ ժամանակային առումով: Բանահյուսական հարշապատում հեքիաթի տեքստը անանուն է, և «հեղինակ» հասկացությունը կիրառելի չէ նրա նկատմամբ: Հեքիաթի անանունությունը կախված է ժանրի ժամանակագրությամբ և ծագումով: Է: «Մասնա ծոեր» Էպոսի չորս ճյուղերում առկա է հրաշապատում հեքիաթի տարրը:
3. Մանասարի և եղբոր ճյուղը ձևավորվել է երկվորյակ սրբազան նախնիների և ամպրոպային վաղնջական առասպելների հիքմի վրա (հերոսների ջրային ծնունդը, աստանդական կյանք, երկրի ու տոհմի հիմադրում, ջրարգել վիշապների դեմ կռիվ, ջրերի և աղջիկների ազատագրում, ամուսնություն): Մեծ և Փոքր Մհերի ճյուղերի հիմքում ընկած են հին հայկական և հնդիրանական երկնային լուսի և արեգակի Աստված Միհրի առասպելաբանական մոտիվները, գուգորդված ժայռում փակված հերոսների տեղական հնագույն առասպելի (Մեծ Մհերի՝ առյուծ սպանելը և սասունցիներին սովից փրկելը, Փոքր Մհերի անհաշտ պայքարը աշխարհի անարդարությունների դեմ, ժայռում փակվելը, արդարության և փրկության ակնկալիքները՝ կապված նրա՝ ժայռից դուրս գալու հետ): Դավթի ճյուղի նախահիմքում ընկած է ամպրոպային կռվի հին հնդեվրոպական առասպելը (Դավիթն ու Մարա Մելիքը նույն դյուցազուն հորից սերված

խորթ եղբայրներ են, ի ծնե հակոտնյաներ, անձնավորում են հակադիր սկզբունքներ. Դավիթը գեղեցիկ արտաքինով, հրեղեն ձիով, կայծակե թրով սպանում է ջրադաց քարերի տակ խոր հորհում թաքնված Մսրա Մելիքին, ազատում, երկիրն ու մարդկանց նրա սպառնալիքից, տոնում իր հաղթանակը, ամուսանանում):

4. Հեքիաթի պես էպոսը սնում է մեր մտածողությունը ժողովրդի հոգեբանության մասին հարուստ նյութով: Բացի դրանից՝ մեծ է հեքիաթի և էպոսի դաստիարակչական նշանակությունը: Այդ ստեղծագործությունները ներկայացնում են բարոյական արժեքներ ու սկզբունքներ, որոնք ներկայացվում են ոչ թե որպես խրատ ու քարոզ, այլ արտահայտվում են հերոսների արարքներով, խոսքերով: Հենց այդ հանգամանքն էլ ուժեղացնում է ընթերցողի զգացմունքների ու համոզմունքների վրա թողնվող ազդեցությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աբեղյան Մ., Մատենագրություն Սասունցի Դավիթ Հայ ժողովրդական վեպում, Երևան, 1939:
2. Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա., Երևան, 1966:
3. Աբեղյան Մ., Հայ ժողովրդական վեպը, Թիֆլիս, 1908:
4. Գրիգոյան Ա., Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 1980:
5. Դոլուխանյան Ա., Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան 2008:
6. Դոլուխանյան Ա., Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, Երևան, 2008:
7. **Դոլուխանյան Ա.**, Ֆրեդերիկ Ֆեյդին և «Սասունցի Դավիթ» չափածո էպոսը, Երևան, 2008:
8. Դոլուխանյան Ա., Հայ գրականության պատմություն, Երևան, 2006:
9. Եղիազարյան Ա., «Սասնա ծռերի» պոետիկան, Երևան, 1999:
10. Թումանյան Հ., Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան, 1945:
11. Թումանյան Հ., Սասունցի Դավիթ, Երևան, 1958:
12. Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում, Երևան, 2009:
13. Իսահակյան Ա., Սասնա Մհեր, Երկեր, հ. 2, Երևան, 1958:
14. Իսկանդարյան Ն., Ծովինարի կերպարի առասպելադիցաբանական ակունքները, Երևան, 2007:
15. Հախվերդյան Լ., Թումանյանի աշխարհը, Երևան, 1966:
16. Համբարձումյան Հ., Սասնա ծռեր պատումների տիպաբանական խմբերը, Երևան, 2008:
17. Հայ բանահյուսության քրեստոմատիա, Երևան, 1974:
18. Հարությունյան Ս. և Սահակյան Ա., Պատումների գրառումները և բնագրի պատրաստումը Սասնա ծռեր, Երևան, 1979: